

XVI. YÜZYIL AKSARAY KIRSALINDA “ŞENLENDİRİCİ” OLARAK Dervişlerin Kurduğu Köyler* VILLAGES ESTABLISHED BY DERVISHES AS “ŞENLENDİRİCİ” IN RURAL AREA OF AKSARAY IN THE XVI. CENTURY

DOĞAN YÖRÜK**
Sorumlu Yazar

Öz

Bu araştırmada Karaman eyaleti Aksaray sancağı özelinde dervişler öncülüğünde kurulan köyler incelemeye konu edilirken, yerleşmelere sonradan gelip zaviyeler kuran dervişlerin faaliyetleri dikkate alınmadı. Osmanlı iskân siyasetinin araçlarından biri olan derviş-zaviye merkezli yerleşimlerin oluşum ve gelişim süreçlerini takip etmek için kaynak olarak dönemin tahrir ve vakıf defterleri kullanıldı. Nitel araştırma yöntemlerinden belge analiz yöntemi esas alındı.

Dervişler ile onların kurdukları zaviyeler etrafında oluşan köylerin ne tür özellikler gösterdiğini, bu köylerin gelişim seyrini, büyüyen veya küçülen köyler için herhangi bir belirleyici unsurun olup olmadığını, dervişlerin taşıdıkları unvanlardan hareketle dini ve tasavvufi eğilimleri hakkında kanaat oluşturmanın mümkün olup olmadığını, merkez ve taşra yöneticileriyle var olan ya da tesis edilen bağların mahiyetini ve yerleşerek zaviyeler kurdukları toprakların mülkiyet ilişkilerini anlamak ve sorgulamak bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Esasen, bütün bu soru ve sorunlar ise derviş-zaviye-köy üçlüsü etrafındaki sarmalda düğümlenmektedir.

Sancak genelinde dönemlere göre sayıları 111, 117 ve 438 arasında değişen köylerden 10 tanesinin dervişler öncülüğünde, bir kısmının yüzyıl öncesinde, bir kısmının başlarında, bir kısmının da son çeyreğinde kurulduğu, Hasan Dağı ile Ekecik Dağı'nın eteklerinde konumlandıkları, böylelikle yerleşme sürecinin devam ettiği tespit edildi. Bu köylerin yüzyıl içindeki gelişim seyirlerinde dervişlerin kalabalıklığı, zaviyelerin işlerliği, vakıf gelirlerinin büyüklüğü veya küçüklüğü gibi hususların kısmen etkili olduğu görüldü. Aynı derviş toplulukları içinde abdal, baba, dede, fakih, hoca gibi unvanların varlığı Aksaray özelinde Sünni-Heteredoks ikileminin henüz belirginleşmediği veya söz konusu unvanların her iki kesim tarafından da kullanılabildiği sonucuna varıldı. Padişah, Hanım Sultan, şehzade, paşa ve bey gibi merkez ve taşra yöneticilerinin dervişlere yönelik ihsanları devlet ve toplum açısından önemli işler yapan zümrelerin takdir edilmesi şeklinde yorumlandı. Bazı toprakları ellerinde tutan dervişlerin köklerinin Karamanoğulları zamanına kadar uzandığı ve yaşadıkları dönemin yerel elitleri oldukları çıkarımı yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Yeniçağ Tarihi, Tahrir Defterleri, Abdalan-ı Rum, Zaviye, Yerleşme.

Araştırma Makalesi / Künye: YÖRÜK, Doğan. “XVI. Yüzyıl Aksaray Kirsalında “Şenlendirici” Olarak Dervişlerin Kurduğu Köyler”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 116 (Aralık 2025), s. 151-170.

* Bu çalışma, 26-28 Ekim 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilen II. Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nda sözlü sunumu yapılan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Konya/Türkiye dyoruk@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3358-384X.

Abstract

This study focuses on the villages established under the leadership of dervishes in the Aksaray district of the Karaman province, while the activities of dervishes who later arrived and established zawiya were not considered. To trace the formation and development processes of dervish-zawiya-centered settlements, which were one of the tools of Ottoman settlement policies, tahrir (tax register) and waqf (foundation) registers were used as primary sources. The qualitative research method of document analysis was employed as the main approach.

The aim of this study is to understand and examine the characteristics of the villages that emerged around dervishes and the zawiya they established, the development trajectory of these villages, whether there are any determining factors for villages that grew or shrank, and whether it is possible to form an opinion about the religious and mystical tendencies of the dervishes based on the titles they held. Additionally, the study seeks to explore the nature of the connections between central and provincial administrators, as well as the property relations in the lands where dervishes settled and established zawiya. Essentially, all these questions and issues are entangled within the triad of dervish-zawiya-village.

In the general district, the number of villages ranged between 111, 117, and 438 depending on the period. Among these, 10 villages were established under the leadership of dervishes, some in the early centuries, some at the beginning, and some in the last quarter of the century. These villages were located at the foothills of Hasan Dağı and Ekecik Dağı, indicating that the settlement process continued. It was observed that factors such as the size of the dervish community, the functionality of the zawiya, and the magnitude of the waqf income had a partial impact on the development trajectories of these villages within the century. The presence of titles such as abdal, baba, dede, fakih, and hoca within the same dervish communities led to the conclusion that in the context of Aksaray, the Sunni-Heterodox dichotomy had not yet become apparent, or these titles were used by both groups. The donations and endowments given by central and provincial administrators, such as the Padishah, Hanım Sultan, Şehzade (prince), paşa, and bey, were interpreted as a recognition of groups performing significant tasks for the state and society. It was inferred that some dervishes who held lands traced their roots back to the time of the Karamanoğulları and were the local elites of their era.

Key Words: Early Modern History, Tahrir Registers, Abdalan-ı Rum, Zawiya, Settlement.

Giriş

Türkistan coğrafyasından kopup Batı'ya (Horasan, Azerbaycan ve Anadolu) doğru akan Türk topluluklarının tarihi ilerleyişinde Pasinler ve Malazgirt zaferleri Anadolu'daki Türk varlığı açısından önemli bir merhaleyi teşkil eder. Ardından 13. yüzyılın başlarında Moğolların tazyiki neticesinde yurtlarını boşaltmak zorunda kalan Türkmenlerin göçleriyle Anadolu coğrafyası vatanlaştırılır. Böylelikle Anadolu 12. yüzyılın ortalarından itibaren Batılı kaynaklarda Türkiye olarak adlandırılırken (Kafesoğlu, 1979, 395; Özcan, 2023, 148-150), aynı zamanda İslamlaşma sürecine de girer. Daha çok hareketli unsurlardan oluşan Türkmenler, bir yandan geniş otlak ve yaylalarda konar-göçer hayat tarzını devam ettirirken, diğer yandan da var olan Bizans köyleri içine, harap, virane olmuş eski köylere veya bizzat kendilerinin kurdukları yeni köylere yerleştirilirler. Bu husus Türkiye Selçuklu ve Beylikler ile Osmanlı egemenliğinin ilk asırlarına kadar devam eder.

Anadolu'ya konar-göçer Türkmenlerin yanında Maverâünnehir, Harezm, Horasan, Azerbaycan, Mısır, Suriye ve Irak topraklarından çeşitli dini ve tasavvufi cereyanlar ile bunların temsilcileri de gelir. Gelenlerin bir kısmı için Anadolu sığınma, barınma ve yaşamaya elverişli bir yurt, bir kısmı için de irşad ve gazaya uygun bir saha anlamı taşır (Gümüşçü, 2019, 102). Bu yüzden her biri değişik sosyo-ekonomik ve kültürel çevreye mensup bu şeyh ve dervişlerin sayıları ve nüfuzları her geçen gün artarak

devam eder (Ocak, 2016b, 97-101). Öyle ki bu tasavvufi akımlara mensup gruplar ahi/ abdal/dede/baba/ata lakabıyla, Abdalan-ı Rum namıyla anılırlar (Ocak, 2016b, 101-107), Ahiyan-ı Rum ve Gaziyan-ı Rum adlı zümreler gibi dönemin Anadolu'sundaki etkili toplumsal gruplar arasında zikredilirler (Köprülü, 1991, 84-103; Aşık Paşa-zâde, 1332, 205).

Dönemin merkez ve taşra yöneticilerinin, sufi çevreler arasında herhangi bir ayırım yapmadan Yesevilik, Nakşibendilik, Mevlevilik, Ahilik, Kübrevilik, Sühreverdilik, Rıfailik, Vefailik, Üveysilik, Kazerunilik, Melamilik, Babailik, Bektaşilik, Kalenderilik, Haydarilik, Cavlakilik gibi bütün cereyanlara alan açtıkları söylenebilir. Bu ilişki Mevlâna Celaleddin Rumi, Muhyiddin İbn Arabi, Sadreddin Konevi, Ahi Evren, Sarı Saltuk kanalıyla Selçuklularla, Nure Sofi üzerinden Karamanoğullarıyla, Şeyh Edebali, Kumral Abdal, Geyikli Baba, Hacı Bayram Veli gibi şahsiyetler aracılığıyla da Osmanlı'da somutlaşır (Turgut, 2024, 205 vd.).

Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yerleştirilmesi sürgün-gönüllü (Barkan, 1953-1954, 209-237), vazife-derbent (Orhonlu, 1990), vakıflar, mülkler ve dervişler (Barkan, 1942, 279-386) öncülüğünde yürütülen çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilir. 13-16. yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli'de bu tür metotlarla meydana gelmiş çok sayıda köyün varlığından rahatlıkla söz edilebilir. Hepsi kendi içinde araştırılmaya değer özgün hikayeler barındırmakla birlikte başlarındaki cemaat liderleri ile kendilerine bir nevi kutsiyet atfedilen şeyh ve dervişler aracılığıyla yapılan iskân hareketleri (Barkan, 1942, 279-386; Ocak, 2018, 29; Ocak, 2018, 18-31; Taşkın, 2013, 200-202) sosyal, ekonomik, dini, kültürel ve siyasi sonuçları itibarıyla diğerlerine göre öne çıkar.

Ekseriyeti Babai/Vefai ve Yesevi ekolüne mensup Horasan Erenleri (Baltacı, 2019, 123) olarak adlandırılan dönemin şeyh ve dervişlerinin konar-göçer Türkmenler arasındaki faaliyetleri kadar şehirlerde ve köylerdeki uğraşları da kayda değerdir. Dini propaganda, toplum örgütleyiciliği ve köy-mahalle-şehir kuruculuğu gibi vasıflar yüklenen bu dervişlerin ellerinin emeği ve alınlarının terleriyle dağ başlarında yer açıp yerleştikleri, toprak işleriyle meşgul oldukları, bağ ve bahçe yetiştirerek tekkelerde ayin ve ibadetle günlerini geçirip sadaka ile geçinen dervişlerden farklılaştıkları belirtilmektedir (Barkan, 1942, 285). Dervişleri halk nezdinde etkili birer din propagandisti (Barkan, 1942, 283, 289, 292) olarak görmekle birlikte Anadolu'nun İslamlaşmasını ve toplumsal dokunun oluşmasını ve bütünleşmesini tamamen bu dervişlere veya tasavvufi ekollere bağlamak da doğru değildir (Ocak, 2016a, 13-22; Barkan, 2021, s.91). Zira toplumsal örgütlemeye ahi ve fakihlere de yer veren hatırı sayılır bir literatürün varlığını da eklemek gerekir (Giese, 2000, 149-175; Langer-Blake, 2000, 169-224; İnalçık, 2010, 34-35; Şahin, 2017, 38-51). Gerçekten de 15-16. yüzyıl tahrir defterlerine kayıtlı şehirli, köylü ve konar-göçer gruplar ile kendi adlarına kurulmuş çeşitli vakıflar ve bu vakıfların idaresinde çalışan çok sayıda ahi ve fakih unvanlı kişilerin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür (Barkan-Meriçli, 1988; Uzluk, 1958; Yörük, 2008, 665-684). Fakihlerin toplum içindeki rolleri bir yana, biz daha çok Aksaray sancağı genelinde dervişler ile onların kurdukları zaviyeler etrafında oluşan köylerin özelliklerini, bu köylerin gelişim seyrini, büyüyen veya küçülen köylerdeki belirleyicilerin neler olduğunu, dervişlerin taşıdıkları unvanlardan hareketle dini ve tasavvufi eğilimleri hakkında kanaat oluşturmanın mümkün olup olmadığını, merkez ve taşra yöneticileriyle var olan ya da tesis edilen bağların mahiyetini ve yerleşerek zaviyeler kurdukları toprakların mülkiyet ilişkilerini anlamak ve sorgulamak istiyoruz. Araştırmanın kaynaklarını 1500, 1518, 1530, 1584 tarihli mufassal tahrir defterleri (BOA.TT.d. 40, 455; TKGM.TT.d. 131) ile 1476 (TKGM.TT.d. 564; Uzluk, 1958), 1500, 1584 TKGM.TT.d. 565; TKGM.

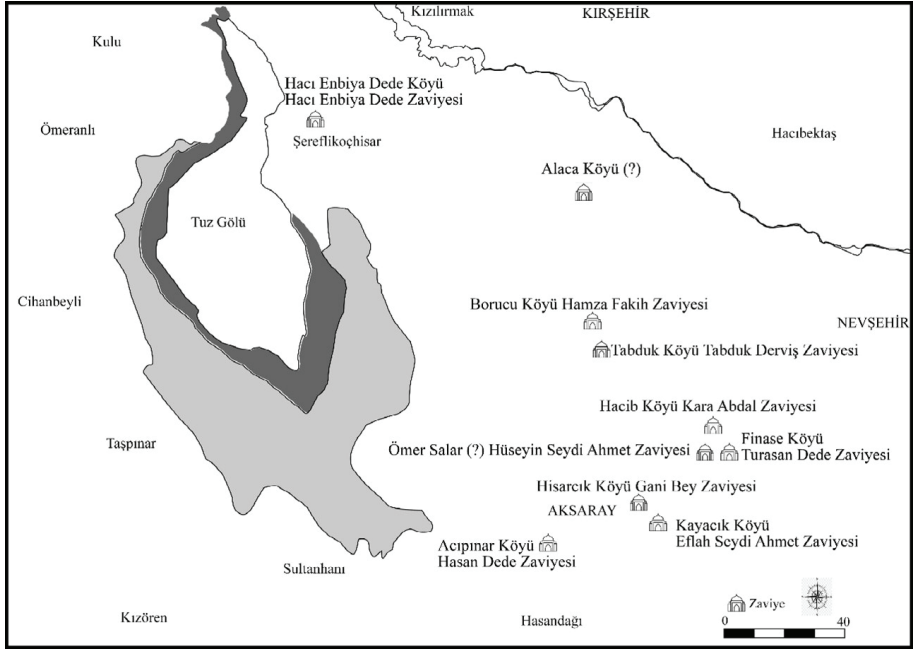
TT.d. 584) ve 16. yüzyıl başlarına tarihlendirilen (Kahraman, 2009) vakıf defterleri oluşturmaktadır.

Anadolu ve Balkanlar merkezli 13-16. yüzyıl şeyh ve dervişlerin açtıkları zaviyeler etrafında yürüttükleri faaliyetler başta Barkan'ın "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" adlı makalesi olmak üzere pek çok araştırmaya konu olmuştur. Barkan'ın burada kendine özgü bir metin geliştirmek yerine ilk olarak Henri Pirenne'nin bahsettiği 11-13. yüzyıllar Avrupa'sında manastırlar kuran, boş ve kurak arazileri tarıma açıp şenlendiren, el emeği ile çalışıp geçinen ve artı ürünü ihtiyaç sahipleriyle paylaşan kolonizatör Sisteryen keşişleri modeline yaslandığı zikredilmiştir (Barkan, 2021, 87-89). Lakin konu ile ilgili neredeyse bütün incelemelerin ilham kaynağını, problematiğini ve muhtevasını yine Barkan'ın bu çalışmasının belirlediği söylenebilir. Barkan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde dervişlerin, iskan ve gaza faaliyetlerinde bulunduğunu, boş topraklarda kurdukları zaviyeler etrafında yeni köylerin oluştuğunu, yerleşime yeni açılan veya fethedilen topraklarda bir yandan din propagandası diğer yandan da toplumu örgütlediklerini, kurdukları zaviyelerle yol ve yolculara hizmet ederek coğrafyanın güvenliğini sağladıklarını, bu hizmetleri karşılığında kendilerine bazı muafiyetler verildiğini, yönetici kesimle iyi ilişkiler geliştirdiklerini belirtmekte, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki başat rolü bunlara vermektedir (Barkan, 1942, 279-386). Barkan'dan sonra onun yaptığı gibi tüm Osmanlı coğrafyasını ele alan kapsamlı çalışmalar ortaya konulamamıştır. Bunun yerine, tekil şeyh/derviş/zaviyeler (Savaş, 1992), idari üniteler içindeki şeyh/derviş/zaviyeler (Yörük, 2017, 109-144; Alandağlı, 2023, 1-38) ile belli dini ve tasavvufi eğilimdeki şeyh/derviş/zaviyeler (Erdoğan, 2000, 37-55) şeklinde üç tür araştırma grubundan söz etmek mümkündür. Burada birer örnekle geçiştirdiğimiz, gerçekte çok sayıda var olan araştırmanın konusu ve problematiği yine Barkan'ın çizdiği çerçeve etrafında şekillenmiştir.

1. 16. yüzyılda Aksaray sancağı

Türkiye Selçuklu Devleti ile Karamanoğulları Beyliği'nin hüküm sürdüğü topraklar arasında bulunan Aksaray, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra da bu beyliğin toprakları üzerinde kurulan Karaman eyaletinin (Gökbilgin, 1968, 29; Bilge, 2011, 50-66) sancaklarından biri olmuştur. İlhakın hemen akabinde Aksaray ve çevresinden İstanbul ve Balkanlara sürgünler yoluyla nüfus göçürülmesi (Aşıkpaşazâde, 2013, 247; Mevlânâ Mehmed Neşri, 2008, 316; Şikârî, 2005, 238; Karadeniz, 2015, 79, 81, 82) nedeniyle, ciddi bir nüfus kaybına uğradığı ve 16. yüzyılın başlarından itibaren istikrara kavuştuğu söylenebilir. Aksaray'a ait mevcut ilk mufassal tahrir defterinden hareketle vergiye tabi nüfus ve köyler hakkındaki bilgilerimizi 1500 yılına kadar götürebilmekteyiz. Asrın başlarında köy sayısı 111- 117 arasında değişirken 1584'te 438'e çıkmıştır (Yörük, 2019, 83, 110). Görüleceği üzere asrın başları ile sonları arasında köy oluşumu açısından ciddi bir artış dikkat çekmektedir. Bu artışın meydana gelmesindeki en belirgin sebep sancak dahilindeki konar-göçerlerin yerleşik hale gelerek ekinlik ve yaylak olarak kullandıkları mezraların köye dönüşmesidir (Yörük, 2019, Ek-VI, 307-311). Konargöçerlerin köyler kurmaları daha çok yüzyılın ikinci yarısından sonra iken dervişlerin öncülük ettikleri köylerin kurulma serüvenleri ise 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanmaktadır. Burada incelemeye konu ettiğimiz husus, sancak dahilindeki köylere sonradan kurulmuş zaviyelerden ziyade köy oluşumlarını gerçekleştiren, bunlara öncülük eden dervişler ile zaviyelerdir. Bu çerçevede sancaktaki 10 köy dervişler öncülüğünde kurulmuş, bunlardan 4'ü (Oflağı, Zaviye nam-ı diğer Hamza Fakih, Hacib, Hacı Enbiya Dede)

1500 ve öncesinde, 3'ü (Hisarcık, Alaca, Kayacık) 1518'de, 3'ü de Finase, Acıpınar, Ömer Salar) 1584'te mezraadan köye dönüşmüştür.

Şekil 1: Dervişler Öncülüğünde Kurulan Köyler¹

2. Aksaray kırsalında şey/derviş/zaviye merkezli yerleşmeler

2.1. Hisarcık köyü

Uzunkaya (Eksenuz) köyü yakınlarına konumlandığımız yerleşmeden günümüzde herhangi bir iz kalmamıştır. Zaviyeler genellikle kurucu şeyh ve dervişlerin bizzat çalıştıkları ve masraflarını karşıladıkları yapılar iken zaman zaman bey, paşa, ayan ve eşraf gibi askeri kesimin yapıp şeyh ve dervişlere teslim ettikleri çeşitlerine de rastlanılmaktadır. Eyyübili nahiyesi Eksenuz köyüne bağlı Hisarcık mezraasındaki Gani Bey'in kurduğu zaviye de bu gruba örnek teşkil etmektedir. 1500 tarihli defterde kendisinin yurdu olan Hisarcık mezraasında bir zaviye inşa ettiği, 8 nefer, 7 hane nüfusa sahip olan mezraanın merkezi yönetim tarafından henüz köy olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır (BOA.TT.d. 40, 823). Mezraanın iskana açılıp insanların yerleşmesinin ise burada bir zaviye yapılmasının ardından gerçekleştiği görülmektedir.

Gani Bey'in Aksaray'ın timarlı sipahilerinden olduğu Eyyübili nahiyesine bağlı Taşpınar köyünün divani hisselerini de Hisarcık mezraası örneğindeki gibi yurt şeklinde tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. İlgili kayıta; Gani Bey'in zaviye inşa ettiği, şehzade (hangi şehzade olduğu belli değil) beratıyla Hasan veled-i Şeyh Yakub'u şeyh tayin ettiği, kimsenin yazılı raiyyeti olmayan kişilerden buraya yerleşenlerin gelip geçenlere hizmetleri karşılığında rüsum ve avarızdan muaf tutuldukları yazılmakta, fakat ziraat yapırlarsa oşür vermeleri istenilmektedir (BOA.TT.d. 40, 823). 1500'de

¹ Haritanın çizimindeki yardımlarından dolayı Doç. Dr. Murat Turgut'a teşekkür ederim.

mezraa iken 1518'de köye dönüşen yerleşmedeki nüfusun tamamı cemaat-i dervişan-ı zaviye-i Gani Beg adıyla zikredilmiştir (BOA.TT.d. 455, 628) Nüfus 1500'de 8 nefer, 7 hane iken 1518'de 10 nefere çıkmış, 1584'te ise zaviye ve dervişlerden bahsedilmemiş, bunun yerine vergiye tabi 39 nefer raiyyetin adı kaydedilmiştir (TKGM.TT.d. 131, 56b). Böylelikle Hisarcık mezraasında 15. yüzyılın sonlarına doğru kurulduğu düşünülen zaviye etrafında hemen iskân faaliyeti başlamış, ilk gelenler zaviyeye şeyh ve derviş yazılmış, daha sonra zaviyeden bahsedilmediği gibi kayıtlı kişiler de köylü reayaya dönüşmüşlerdir. Ayrıca, zaviye 16. yüzyıl vakıf defterlerinin hiçbirinde de kayda geçirilmemiştir.

Selçuklu ve Osmanlı geleneğinde İslam'ın fetih anlayışı çerçevesinde uç beylerine, şöhretli kumandanlara, bey ve gazilere ilhak edilen topraklardan temlikler verildiği bilinen bir gerçektir (Barkan, 1980, 249-280; Aköz, 2024, 5-8). Bunun yanında miri arazi rejimi içinde olduğu halde özellikle cemaat/aşiret liderlerinin ve yerel beylerin ömür boyu kullanımlarına bırakılan, alıp-satamadıkları, bağışlayamadıkları ve vakfedemedikleri ancak şer'i ve örfi vergilerini toplayabildikleri yurtluk (Pakalın, 1993, III, 639) adı verilen bir başka tasarruf biçimi daha bulunmaktadır. Karaman eyaleti örneğinde bu tür arazilerin daha çok konar-göçer gruplara ve onların liderlerine tahsis edildiği görülmektedir. 1500 ve 1518 tarihli Karaman eyaletindeki konargöçerlerin kaydedildiği tapu tahrir defterlerinde bu hususla ilgili sayısız örnek bulunmaktadır (Hüseyiniklioğlu, 2008, 335-337)². Örneğin 1500 tarihli cemaat defterinde Aksaray sancağı içindeki 237 mezraadan 65'inde yurt kaydı bulunmaktadır (BOA.TT.d. 32, 181-253). Buradaki yurt kavramı ekinlik, yaylak, ikamet yeri ve yaşanılan yer gibi anlamların yanında beylere tahsis edilenler özelinde mülk manasına da gelmektedir. Yurtluk olarak verilen topraklar zamanla ilgili konar-göçer toplulukların veya yerel beylerin ahfadının yerleşimine sahne olduğu yine tahrir defterlerinden takip edilebilmektedir. Bu doğrultuda boş, ıssız, ücra arazilerin sahiplenilmesi, üretime kazandırılması, şenlendirilmesi ve güvenliğinin sağlanması amacıyla yurtlukların da mülkler gibi etkili bir iskân yöntemi olarak kullanıldığı söylenebilir.

2.2. Oflağu köyü

Günümüzde Aksaray şehir merkezine yaklaşık 30 km mesafede olan köy Tabduk adıyla anılmaktadır. Eyyübili nahiyesindeki Oflağu köyünün Derviş Tabduk adlı kişinin burada yaptığı zaviye etrafında, Karamanoğulları zamanında kurulduğu anlaşılmaktadır. Tabduk Derviş'in 1500 tahririnde hala zaviye şeyliğini yürüttüğü, köy sakinleri içinde ilk sırada yer aldığı ve babasının adının da Saltuk olduğu görülmektedir. Bu husus köyün ilk sakinlerinin zaviye kurucusu Tabduk Derviş ve ahfadının olduğuna işaret etmekte, kendisinin dışında Yusuf adlı bir oğlu ile İsmail, İshak ve Saltuk adlı üç kardeşinin varlığı tespit edilmektedir. Ayrıca köyün bütün gelirlerinin gelen geçen yolculara harcanması için zaviyeye vakfedildiği, bu hususun Karamanoğlu İbrahim Bey, Sultan Cem ve Sultan Abdullah'ın mektup ve beratlarıyla süreklilik arz ettiği dile getirilmektedir³. Kendisinin ölümünden sonra zaviyenin

2 BOA.TT.d. 1061, s. 198. Mezra'a-i Kozan ve Yağmurağıl ve Çayırkenise ve Başyağmur Ramazan oğlu Kasım Beg'e yurd sürülmüştür; s. 217. Mezra'a-i Saraycık nezd-i Ekecik, tâbi-i Aksaray, Cema'at-i mezkûre zirâ'at iderler. Yurd-ı evlâd-ı Halil Fakih; s. 211. Cema'at-i Borna Ankara'dan Kayseriye'ye giden yoldan aşağısı yurtlarıdır; s.276. Cema'at-i Bozdoğan mezra'a-i Yediklüzü ve Emirdoğan ki İne Hoca yurtlarındandır. BOA.TT. d.32, s. 181, 182 vd.

3 *Karye-i Oflağu tâbi-i Eyyübili der-tasarruf-ı evlâd-ı Derviş Tabduk ber-müceb-i mektub-ı İbrahim Beg ve Cem Çelebi ve Abdullah Çelebi mezbûr derviş Tabduk karye-i mezbûrede bir zâviye bina idüb karye-i mezbûre hâsılıyla zâviye-i ihyâ ider imiş kendüden sonra evlâdı tasarruf idüb kadimden kimesneye*

başına oğlu Saltuk'un geçtiği “*Saltuk veled-i Tabduk şeyh-i zaviye*” kaydından öğrenilmektedir (BOA.TT.d. 40, 854).

Yerleşme 1500 tahririnde köy olarak zikredilmesine rağmen yüzyılın başlarında köye kayıtlı nüfusun ekseriyetinin aile fertlerinden oluşması (BOA.TT.d. 40, 854; BOA.TT.d. 455, 622), Tabduk Derviş'in hala hayatta olması ve bu ilişkinin Karamanoğlu İbrahim Bey'e kadar uzanması nedeniyle köyün zaviye ve bu derviş topluluğu etrafında şekillendiğini düşündürmektedir. Yerleşme yüzyılın başlarında 10-16 vergi nüfusuna sahip iken 1584 tahririnde 28 nefere kadar yükselmiştir. Buradaki zaviyenin işler ve faaliyette olduğu ise “*Şaban veled-i İshak şeyh-i zaviye bâ-berat*” kaydı ile teyit edilmiştir (BOA.TT.d. 131, 49b). 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği arşiv kayıtlarından (BOA, AE.SSLM.III, 153, 9200; BOA.C..EV., 262, 13368; BOA, C..EV., 391, 19836; BOA.C..EV., 54, 2669) anlaşılan zaviyenin 1846'daki yıllık 688 kuruşluk gelirinin 288 kuruşu “*vâkıfın ruhu için bir miktar senede bir kere it'âm-ı ta'âm be-her sene*” şeklinde harcama kalemleri içine alınmıştır (BOA.C.. EV., 254, 12926). Konyalı, 1970'lerde zaviyenin mevcut olmadığını belirtmesine (Konyalı, 1974, II, 2084) rağmen günümüzde Aksaray İl Özel İdaresi tarafından külliye formatında inşa edilip, 2023 yılında hizmete açılan bir yapı mevcuttur (AÜ, 22.01.2025). Aksaray İl Özel İdaresinin böyle bir işe kalkışmasının arkasında adı geçen dervişin Yunus Emre'nin şeyhi Tabduk Emre olduğu iddiası ve kabulü (AÜ, 22.01.2025) yatmaktadır.

Derviş Tabduk'un Yunus Emre'nin şeyhi ve Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı Tabduk Emre (Şahin, 2011, 12-13) ile uzaktan ve yakından ilgisi yoktur. Her şeyden önce bu iki şahsiyet farklı dönemlerde yaşadıklarından aralarında zaman farkı vardır: Tabduk Emre 13. yüzyılın, Derviş Tabduk ise 15. yüzyılın insanıdır. Derviş Tabduk'un Oflağı köyündeki varlığı 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öyle ki Karamanoğlu İbrahim Bey dönemine kadar uzanan bu oluşum 16. yüzyılda bile büyük bir haleye dönüşmemiş, kendi çapında küçük bir derviş topluluğuna hizmet eden zaviye ve köy yapılanmasından ibaret kalmıştır. Köy sakinlerine bakıldığında oldukça mütevazı ve sıradan bir şeyh-derviş-zaviye topluluğu karşımıza çıkar. Özellikle 1500, 1518 ve 1584 tahrirlerindeki şahısların sayılarına ve isimlerine (BOA.TT.d. 40, 854; BOA.TT.d. 455, 622; BOA.TT.d. 131, 49b) bakılması bile bu farklılığı görmeye yetecektir.

2.3. Zaviye nâm-ı diğer Hamza Fakih köyü

Zaviye, Borucu ve Hamza Fakih adlarıyla anılan köy, Hamza Fakih isimli bir derviş öncülüğünde kurulmuştur. Günümüzde Aksaray merkeze yaklaşık 25 km. uzaklıktadır. Hamza Fakih'in burada bir zaviye inşa ettiği, ayende ve revendeye hizmeti nedeniyle Sultan Cem'in beratıyla avarızdan muaf tutulduğu, 1500'de evladından Derviş İbrahim'in şeyh olduğu belirtilmektedir (TKGM.TT.d. 565, 188a). Bu dönemde 4 neferli köy sakinlerinden ilk sırada yazılan İbrahim veled-i Ahmed Fakih'in zaviye şeyhi olduğu, ayrıca yarım çift ölçeğinde toprağı ekip biçtiği, şeyh olmasına rağmen kendisiyle birlikte diğer 3 kişinin de raiyyet vergisiyle mükellef tutulduğu, isimlerinin altlarındaki nimçift, bennak ve caba kayıtlarından anlaşılmaktadır [İbrahim veled-i Ahmed Fakih şeyh-i zâviye nim, Halil birader-i O nim, Halil Baba veled-i İshak bennak, Hamza birader-i O caba] (BOA.TT.d. 40, 855). Yine köy gelirlerinin tamamı

öşür ve rüsüm viregelmeyüb âyendeye ve revendeye hizmet iderler imiş defâtir-i sâbıkada dahi bu vecihle mukayyedir. Bk. BOA.TT.d. 40, s. 854; BOA.TT.d. 455, s. 622; Seyit Ali Kahraman, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2009, s. 254.

zaviyeye tahsis edilmek (BOA.TT.d. 40, 855) yerine sadece 200 akçelik hasılatı olan bir çiftlik yerin vakfedildiği (TKGM.TT.d. 565, 188a) gözlemlenmektedir. 1518’de durum değişmiş, köyde raiyyet yerine biri zaviye şeyhi Hamza veled-i Ahmed Fakih ve diğer iki kardeşiyle birlikte toplam 3 nefer *cemaat-i dervişân-ı zaviyenîşân* adıyla yazılmışlar, köy gelirleri malikâne ve divani olmak üzere ikiye ayrılmış, divani hisseler timara, malikâne hisseler de zaviyeye vakıf olarak tahsis edilmiştir (BOA.TT.d. 455, 626). 1584’te ise köyde 6 kayıtlı nefer görünmekte, bunlardan hiçbirinin zaviye şeyhi veya derviş olduğuna dair herhangi bir not yer almadığı gibi hepsi raiyyet statüsüne indirgenmişlerdir. Ayrıca, köy gelirlerinden zaviye vakfına ayrılan pay kalmamış, tamamı timara aktarılmıştır (TKGM.TT.d. 131, 57a).

1518’deki şeyh Hamza veled-i Ahmed Fakih’in oğlu Ahmed veled-i Hamza Fakih 1584’te ilk sırada yazılmasına rağmen bu kişinin şeyhliğine ve zaviyesine dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Üstelik Ahmed ve Hamza isimli diğer köy sakinlerinin varlığı da ailenin buradaki sürekliliğine işaret etmektedir. Fakat zaviyeye ne olduğu belirtilmemekle birlikte yıkıldığı veya âtil hale gelmesi nedeniyle ortadan kalktığı ve vakfın bozulduğu düşünülebilir. Zira, zaviye yoksa şeyhlik ve dervişlik de olmayacağına göre adı geçen kişilerin şeyh ve derviş yazılmasının da bir anlamı yoktur.

Buradaki oluşumun hikayesine bakıldığında, dervişlerin aile büyüğü şeyhle birlikte birer köylü gibi toprak işledikleri, ellerinin emeği ve alınlarının terleriyle geçindikleri, elde ettikleri gelirin bir kısmını gelip geçenlere hizmet maksadıyla zaviyeye sarf ettikleri, bu hizmetleri karşılığında 1518’de olduğu gibi vakıf statüsü kazandıkları ve vergi muafiyeti aldıkları görülmektedir. Ancak zaviyenin ortadan kalkması veya hizmetlerin aksamasıyla şeyhlik unvanı ve vakıflık statüsünün bozulduğu, ilgili kişilerin de raiyyet yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir şeyh ailesi ve zaviye etrafında şekillenen köy en az yüz yıllık geçmişe sahip olmasına rağmen beklenildiği gibi ciddi bir gelişim gösterememiş, toplam nefer sayısı 4, 3, 6 arasında bir seviyede kalmıştır.

1500 tahririnde aynı aile içindeki şahısların isimlerindeki fakih ve baba unvanları bu tür derviş topluluklarının Alevilik-Bektaşılık ve Sünnilik eğilimlerine yönelik tartışmalara zengin bir veri sunduğu şüphesizdir.

2.4. Alaca köyü

Yerini tam olarak tespit edemediğimiz yerleşmenin günümüzdeki Salari Alaca köyü olduğu tahmin edilmektedir. 1500’de Kemal Derviş veled-i Abdal Ömer ile oğlu Cemal’in derviş olarak yazıldığı ve Alaca mezraasının kadim yurtları olduğunun belirtildiği kayıta⁴, henüz zaviye ve köy oluşumundan söz edilmemektedir. Ayrıca Altunçanak, Kuyucakviranı, Harunboğazı gibi mezraaların da Alaca’ya tabiiyeti ve tüm gelirlerin timara tahsisi görülebilmektedir (BOA.TT.d. 40, 860). Dervişlerin kadim yurtları olduğuna dair bir gönderme varsa da mülkiyetle bağlantılı herhangi bir gelir yer almamaktadır. Mezraa 1518’de, Alacahisar köyüne dönüşmüş, baba Kemal ölmüş, fakat 3 oğlu Cemal, Kayalu (?) ve Abdullah “*Cemaat-i dervişân-ı eşrâf der-karye-i mezbûre*” şeklindeki kayıtle, köydeki diğer 4 reayadan ayrı tutulmuş, böylelikle 7 neferin yaşadığı bir yerleşme haline gelmiştir. 1500’de olmayan mülkiyet kaydı 1518’de karşımıza çıkmakta, malikane hissenin yarısının Seydi Kemal ve evladının mülkü, diğer yarısı ile divani hissenin ise timara aktarıldığı zikredilmektedir (BOA.TT.d. 455, 627). 1584’te Alaca köyü 28 (14’ü köy reayası, 14’ü Adana

4 Mezkr dervişlerin mezra’a-i Alaca kadim yurtlarıdır. BOA.TT.d. 40, s. 860.

perakendesi) neferli büyük bir yerleşmeye evrilmiş, hatta 7 neferli [1'i imam, 6'sı haymana taifesinden] Altunçanak köyü de buraya bağlanmış, vergi gelirleri birlikte hesap edilmiştir (TKGM.TT.d. 131, 44b). Ancak 1500 ve 1518'deki dervişlerden söz edilmediği gibi mülkiyet hakları da timara kaydırılmıştır. Her ne kadar toplam gelirin muhtevasıyla ilgili iki baştan tasarruf ifadesinden bunun teorik olarak korunduğu anlaşıyorsa da ayrı bir tahsisatın yapılmaması mülkiyetin ilga edildiği veya hak iddia edecek kimsenin kalmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Aslına bakılırsa yüzyılın başlarında ekinlik bir arazi olan Alaca'nın, Kemal Derviş ve oğlu Cemal'in öncülüğünde büyük bir yerleşim merkezine dönüşmesi oldukça dikkat çekicidir. Zira baba oğul ve kardeş dervişlerin başını çektiği bu köy oluşumunda zaviye ibaresi hiçbir şekilde geçmemektedir. Zaten şeyh tanımlaması da yoktur. Bu doğrultuda, dervişler öncülüğünde kurulan Alaca köyünün bir çekim merkezine nasıl dönüştüğü sorusunu cevaplandırmak oldukça güçtür. Genel anlatım ve örneklem zaviye merkezli iken burada farklı bir oluşum meydana gelmekte, yurt kavramı öne çıkmaktadır. Kadim bir yurdu ekinlikten (mezraadan) köye dönüştürmenin en etkili yolu çeşitli vergi muafiyetleri bahşetmek ile derbent ve zaviye oluşumları iken burada bunların hiçbirini görülmemektedir. Yurttan kaynaklı mülkiyet hakları dervişlere aktarılırken zaviye ve vakıf oluşumlarının en azından mufassal ve vakıf defterlerine yansımadağı söylenebilir. Dervişlerin raiyyet vergisinden muaf tutulmaları nedeniyle bir tür zaviye tesis edilmiş olma ihtimali yüksektir. Bu husus, 1584'teki malikane hisselerinin timara kaydırılmasıyla da izah edilebilir. O halde bu dervişlerin bir çekim merkezi oluşturmaları ve yurtlarını köye dönüştürebilmelerinde başlıca saik ne olabilir? Derviş tanımlamasından hareketle yapabileceğimiz tek çıkarım, yaşadıkları evin bir nevi zaviye formatına sokulmuş olabileceği yönündedir.

Alaca ve dervişler üzerinden anlatmaya çalıştığımız süreç köylerin oluşumunda belirleyici unsurun zaviye mi, yoksa dervişler mi, ya da boş, تنها, ıssız bir yerin yerleşmeye açılması için mi zaviyeler kurulmakta, yoksa dervişler kendi tasavvufi görüşlerini yaşamak ve yaymak amacıyla mı zaviyeler tesis ederek, bunlar etrafından dolaylı ve sonuç olarak mı köyler kurulmaktadır (Gümüşçü, 2019, 102-103), tarzındaki sorulara bir nevi cevap teşkil edecek mahiyettedir. Burada kayıtlara yansıyan bir zaviye yapılanması olmadan, fakat dervişler öncülüğünde kurulan, sonra da bu dervişlerin izlerinin kaybolduğu bir köyün oluşum ve gelişimi açık bir biçimde takip edilebilmektedir.

2.5. Hacib köyü

Günümüzde Gülpınar adını alan yerleşme Aksaray şehir merkezine yaklaşık 37 km. uzaklıktadır. 16. yüzyılın başlarında kayıtlı herhangi bir reayanın olmaması, ilk sakinlerin Şeyh Hüseyin veled-i Kara Abdal, hizmetkar Ahmed veled-i Mehmed, hizmetkar Halil birader-i Ahmed, Mehmed veled-i İlyas ve Ahmed Derviş veled-i Hoca Ali gibi zaviye halkından oluşması köyün zaviye etrafında yeni teşekkül ettiğine işaret etmektedir. Cem Sultan'dan alınan mektubun varlığından söz edilmesi, zaviyenin varlığının daha eski bir zaman dilimine tarihlendirilmesine imkân tanır. Özellikle zaviyenin Kara Abdal namıyla anılması, bu kişinin 1500 ve 1518'deki zaviye şeyhi Hüseyin'in babası olması nedeniyle Kara Abdal'ın 15. yüzyılın ikinci yarısında, en azından Cem Sultan'ın Konya sancakbeyliği (1474-1481) döneminden (Kılıç, 2021, 500, 519) itibaren hayatta olduğuna hükmedilebilir. Şeyh Turasan Dede halifelerinden olan Kara Abdal ile maiyetindeki dervişlerin Hacib mezraasında yaptıkları ziraatın karşılığında ödeyecekleri malikane öşrünün yarısı ayende ve revendeye harcanmak

üzere zaviyeye, üçte biri de Şeyh Turasan Dede evladına tahsis edilmiştir. Hacib mezraası/köyü yüzyılın başlarında 5-7 nefer dervişin (BOA.TT.d. 40, 864; BOA.TT.d. 455, 612) ikamet ettiği bir yer iken 1584'te 5'i derviş, 62'si reaya toplam 67 neferden (TKGM.TT.d. 131, 118a) mürekkep büyük bir köye dönüşmüştür.

Dervişlerin zaman zaman raiyyet vergisine muhatap tutuldukları 1518'deki 7 dervişten 5'inin nim, bennak ve caba yazılmalarından anlaşılmaktadır. Yine buradaki dervişlerin kullandıkları unvan ve sıfatlar içinde zaviye kurucusu abdal unvanlı şeyhin yanında hoca unvanlı Ahmed Derviş veled-i Hoca Ali (BOA.TT.d. 40, 864) ve fakih unvanlı zaviye imamı Musa Fakih'in (BOA.TT.d. 455, 612) varlığı, erken dönem dervişlerin dini eğilimlerine ışık tutmaktadır.

2.6. Finase köyü

Günümüzde mevcut olmayan yerleşme, Gülpınar köyü ile Bekar Sultan Türbesi arasında Kaya/Kayı denilen mevkidedir. Daha çok vakıf defterlerinden takibini yapabildiğimiz yerleşme, 16. yüzyılın başlarında 9-16 neferden oluşan şeyh ve derviş topluluğunu barındırırken (TKGM.TT.d. 565, 190a-b; Kahraman, 2019, 241-242), asrın sonlarında 32 neferden mürekkep bir köye dönüşmüş (TKGM.TT.d. 131, 61b), kayıtlı 32 neferin hiçbirisi dervişlerle ilişkilendirilmemiş, bunlardan 6 neferin de raiyyet statüsü zikredilmemiştir (TKGMT.TT.d. 131, 61b). Yine aynı dönemde Ramazan oğlu Kubad tarafından burada Cuma namazı kılınan bir caminin yapılması yerleşmenin büyümesine katkı sağlamıştır (TKGM.TT.d. 584, 82a). Zira, herhangi bir yerleşmenin şehir olarak adlandırılmasında dikkate alınan iki kıstas vardır: Bunlardan biri Cuma namazının kılınabileceği cami, diğeri ise haftalık pazarın kurulmasıdır (Ergenç, 2012, 94). Zaviyeye ilaveten caminin varlığı bu yerleşmeyi diğerlerinden farklılaştırmış olmalıdır. Ne var ki günümüze kadar gelmeyen zaviye ve yerleşmenin Hacib yakınlarındaki konumu 1713 tarihli "*Aksaray'da Hacib karyesinde Şeyh Dede Hasan zaviyesinin zaviyedarlığı hulefasından Kara Abdal evlâdına vakf ve şart olub eslah ve batın evlâda Şeyh Mehmed ve Şeyh Abdullah mutasarrıflar olub...*" (VGM.VAD.1067, 62a) kaydından anlaşılmaktadır. Turasan Dede'nin Dede Hasan şeklinde yazılmasına rağmen Kara Abdal adlı dervişin halifeleri arasında zikredilmesi nedeniyle aynı kişiyi tanımladığını düşünmekteyiz. Ayrıca kabrinin de bu köyde bulunduğu 1710 tarihli bir başka kayıtlı "*Aksaray'da Bektaşlı nâhiyesinde Finase nâm karyede medfûn Şeyh Turasan Dede'nin karye-i mezbûrede vâkı zâviyesine evlâdiyet meşrûtiyet üzere...*" (VGM.VAD.1067, 61b) teyit edilmektedir.

Şeyh Turasan Dede'nin mülkü olan Finase mezarındaki zaviyenin, adından ve vakıf kalemlerindeki açıklamalardan hareketle kendisi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. 1500 tahririnde zaviyenin başında oğlu Şeyh Şaban Çelebi'nin bulunması Şeyh Turasan Dede'nin yaşadığı dönemi Fatih ve Karamanoğulları zamanına kadar götürmemize imkân vermektedir. Bu dönemde şeyhin dışında 15 nefer dervişin hizmetkar yazılması, zaviyenin büyüklüğüne işaret etmekte, İsmail Fakih veled-i Mustafa imam-ı zaviye, Ali Fakih veled-i İbrahim, Hüseyin Ağa birader-i O, Hasan Fakih veled-i Halil gibi bazı dervişlerin imam, çelebi, fakih ve ağa unvanları taşıdıkları görülmektedir.

Zaviye, Finase dışında, Kozludere, Davala, Çukurkaraviran, Hacib gibi mezraa ve köylerden sağlanan zengin vakıflarla desteklenmektedir (TKGM.TT.d. 565, 190a; Kahraman, 2019, 241-242; TKGM.TT.d. 584, 82a). Finase, Kozludere, Davala, Hacib mezraalarının Şeyh Turasan Dede'nin mülkü olduğu ve zaviyeye vakfedildiği bilgisi köhne deftere gönderme yapılarak belirtilmekte ayrıca Çukurkaraviran adlı mezraanın

da Şehzade Şehinşah tarafından Konya valiliği döneminde [1484-1511] (Kılıç, 2021, 500, 519) vakfedildiği zikredilmektedir (Kahraman, 2019, 241). Bu toprakların Şeyh Turasan Dede'nin mülkü olduğu ve hanedan üyelerinin dervişlere tahsis ettikleri vakıf gelirleri gibi hususlar erken dönem şeyh ve derviş topluluklarına verilen imtiyazların mahiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Şeyh Turasan Dede Aksaray ve çevresinde dönemin etkili tasavvufi şahsiyetlerinin başında gelmiş olmalıdır. Zira arşiv kayıtlarında çok az şeyhin halifelerinden söz edilmektedir. Bu çerçevede, Kara Abdal adlı dervişin Şeyh Turasan Dede'nin halifesi olduğunun belirtilmesi tasavvufi zümreler arasındaki bağların kurulması ve anlamlandırılması açısından dikkate değerdir.

2.7. Acıpınar köyü

Aksaray'ın Taşpınar köyü yakınlarındaki Sümür Yaylası mevkiindeki yerleşmeden eser kalmamıştır. Zaviyenin harap ve yıkık halini fotoğraflayarak mimari ve sanatsal özellikleri hakkındaki en son bilgiler Z. Erdal'a aittir (Erdal, 2014, 258-262). Yerleşme Hasan Dede adlı dervişin Acıpınar mezarında yaptığı zaviye etrafında şekillenmiş, 1584'te köy olarak karşımıza çıkmıştır. Hasan Dede'nin zaviyeyi padişah emri ile yaptığı, Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında hayatta olduğu, yine bu dönemde esaslı bir tamirat geçirdiği ve bu tamiratı da padişahın hanımlarından Hürrem Sultan'ın yaptırdığı ve vakıflarından yıllık tahsisat ayrıldığı anlaşılmakta, daha sonra kardeşi Kemal Dede'nin şeyhlik vazifesini yürüttüğü hüccet kaydından öğrenilmektedir⁵. 1584'te zaviye şeyhi olarak Abdurrahman veled-i İsmail görülmekte, 14 neferden mürekkep köy sakinlerine ait isimlerin altlarındaki habbaz, tabbah, imam, muhassıl gibi açıklamalardan zaviye ile bağlantıları kurulabilmektedir (TKGM.TT.d. 131, 108b-109a). Bunların dışında reaya kaydının görülmemesi köy oluşumunun yeniliğine işaret etmektedir.

Aksaray sancağı sınırları içindeki تنها ve ıssız bir mahalde, zaviye yapılmasına dair dönemin padişahının bir dervişe siparişte bulunması, bu yapının bir müddet sonra yine padişah haremindeki Hürrem Sultan'ın himmetiyle onarılıp, tamiratının yapılarak yenilenmesi ve aynı sultanın vakfından yıllık tahsisat alması oldukça ilginçtir. Hanedan ile Hasan Derviş, zaviye ve Acıpınar mezarı arasında var olduğunu düşündüğümüz bağlantının mahiyetini bilemesek de en azından böyle bir ilişkinin tespit edilebilmesi dahi kendi başına üzerinde durulması gereken bir olgudur. Bu tür yardım ve ihsanları yönetici elitin şeyhlere mürit, müntesip ve muhip seviyesinde bağlılıkları yerine şeyhin himmetine ve duasına sığınmanın yanında dinî, ilmî, ictimai, iktisadî, siyasî, askerî sahada faydaları olan bu zümreleri desteklemek, himayesine almak ve ihya etmek amacının daha baskın olduğu düşünülebilir (Işık, 2015, 114-115).

5 “Mezkûr Gökçeöyüğü etrafından dahi ziraat iderler der-tasarıf-ı şeyh-i zâviye-i Acıpınar ki padişah-ı ‘alem penâh emriyle bina olmuştur mezkûr mezra’a Abdülmenâm nâm sipahiye hâric ez-defterden beğlerbeğisi tevcihiyle tınar verilmiş imiş sonra mezra’a-i mezbûre Hasan Dede nâm dervişe merhûm Sultan Süleyman Han sadaka idüb ilâ yevmin hâzâ mezkûrun karındaşı Kemal Dede tasarıfundadır bundan sâbık Hasan derviş Aksaray livasına tâbi Acıpınar nâm mahalde bir zâviye bina idüb tâc-ı ikilîlî l-muhasseñât devletlû padişahımızın harem-i humâyûn-ı dâmet ismetiüha hazretleri zikr olan dervişin zâviyesini tecdid idüb âli bina itmiştir mezkûr Hasan derviş şeyh-i müddet mutasarıf olduktan sonra vefat idüb mezkûrun karındaşı Kemal Dede’ye sadaka olmuş bilfiil Kemal Dede ol zâviyede şeyh olub ve mezra’aya mutasarıfdır lâkin zikr olan mezra’a-i mezbûre ne tarikle sadaka olunduğunun temessükâtı zâyi’ olmuştur ...” TKGM.TT.d. 131, vr.109a; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, I, Fatih Matbaası, İstanbul 1974, s. 1176.

2.8. Kayacık köyü

Eksenz (Uzunkaya) köyü yakınlarında olduğu belirtilen Kayacık köyü⁶ ve zaviyesinden günümüzde herhangi bir iz kalmamıştır. Yerleşmenin kuruluş tarihi Karamanoğlu Mehmed Bey'e (1379-1423) kadar uzanır. Malikane hissesi Şeyhzade veled-i Eflah Seydi'nin çocuklarına Mümin Paşa tarafından vakfedilmiş, mülkiyet ve vakıf belgeleri gereğince Karamanoğlu Mehmed Bey de mektup vermiştir. Şeyhzade'nin burada inşa ettiği zaviyenin masrafları Kayacık köyünün/mezrasının gelirleriyle karşılanmıştır. Ölümünden sonra oğlu Yakub, onun ölümünden sonra da Yakub'un oğlu Hacı Hasan şeyhlik vazifesini yürütmüşlerdir. 1518'de şeyh Hacı Hasan'ın yanında Hüseyin ve Ördek Hatun adlı kardeşlerle birlikte evlattan üç kardeşin varlığı daha görülmekte, Kayacık köyünün malikane gelirlerini birlikte tasarruf ettikleri belirtilmektedir (BOA.TT.d. 455, 602; Kahraman, 2019, 240). Köy ve zaviye yapılanması Karamanoğlu Mehmed Bey'in iktidarına kadar gitse de 1518'deki 3 nefer zaviyedar ile 5 nefer hizmetkardan mürekkep toplam 8 nefer arasında hiçbir reayanın bulunmaması ilk sakinlerinin de dervişler olduğuna işaret etmektedir. Bu husus daha sonraki yıllarda da devam etmiş, 1584'te köy nüfusu yine 8 neferde kalmış, fakat bu kez zaviyedar Seydi Mahmud veled-i Salih'in dışındakiler raiyyet kaydedilmişlerdir (TKGM.TT.d. 131, 100a). 18. yüzyıl kayıtlarında zaviye Eflah Seydi, Eflah Ağa, Seydi Ahmed gibi adlarla anılmaya devam etmiş, çeşitli hizmetli ve görevli atamalarına konu olmuştur (VGM.VAD.1140, 21b; 1134, 92b; 1067, 61b; 1144, 23b; 1073, 23b).

Zaviye merkezli köy oluşumu yüz elli yıldan fazla bir zaman dilimine uzansa da en azından incelenen dönemde ciddi bir nüfusu barındırmamasından hareketle, büyük bir yerleşim merkezine dönüşemediği açıkça söylenebilir.

Karamanoğulları beyliği ümerasından olduğu anlaşılan Kayacık mezrasının vâkıfı Mü'min Paşa ile Aksaray kırsalındaki bir derviş ailesi arasındaki bağa işaret etmesi bakımından bu kayıt dikkate değerdir.

1.9. Ömer Salar köyü

Bekir nahiyesi Ağaçalı köyü yakınlarındaki yerleşme ve zaviyeden herhangi bir iz kalmamıştır. Şeyh Mehmed'e yurt-mülk olarak verilen Ömer Salar mezrasında oğlu Hüseyin'in zaviye inşa etmesiyle köye dönüşen bir süreç gerçekleşir. Adı geçen mezraa, zaviyesi olmadığı halde şeyh sıfatıyla anılan Mehmed'in elinde ve tasarrufundaki birim olarak tanımlanmaktadır. Şeyh Mehmed'in ölümüyle oğlu Hüseyin Seydi mezranın tasarrufunu eline almış, Şehzade Cem [1474-1481], Şehzade Abdullah [1481-1484] ve Şehzade Şehinşah [1485-1511] da bunu onaylamışlardır (Kılıç, 2021, 519). Ayrıca Hüseyin Seydi burada bir zaviye inşa etmiş rüsum, avarız ve öşür vergilerinden muaf tutulmuştur (BOA.TT.d. 455, 611; Kahraman, 2019, 253). Zaviyenin ihyası, gelen giden yolcuların ağırlanması ve dervişlerin vergi muafiyetlerini içeren kayıtların Cem Sultan'a kadar uzanması gibi hususlara bakıldığında yapının inşa tarihini 15. yüzyılın ikinci yarısına çekmek mümkündür. Mezranın tasarrufu ailedeyken zaviyenin inşası baba Şeyh Mehmed zamanı değil de oğul Hüseyin döneminde ve onun tarafından gerçekleştirilmesi şeyh/dervişlere tahsis edilen yurt ve mülklerin mahiyetine de kısmi izah getirebilmemize imkân vermektedir. Zira iskân maksatlı temlik örneklerinde daha çok kendisine mülk verilen kişiler bu tür yapıların banisi iken, burada baba yerine

6 Aksaray'da Hasan Dağı nahiyesinde Eksenz ve Kayacık karyesinde; Hasan Dağı nahiyesine tabi Eksenz-Kayacık kurbünde; Kayacık karyesinde; Eksenz-Kayacık nam karyede Eflah Seydi zaviyesi. Bk.VGM.VAD. 1134, vr. 92b; 1140, vr. 21b; 1067, vr. 61b; 1144, vr. 23b; 1073, vr. 23b.

oğulun karşımıza çıkması, “*mezra'a-i mezbûre evvelden ellerinde ve tasarruflarında olub*” (BOA.TT.d. 455, 611; Kahraman, 2019, 253) ifadesi mülkiyet ilişkisine gönderme yapmaktadır.

Hüseyin Seydi'nin vefatıyla yerine 6 oğlundan Emin Derviş geçmiş diğer 5 oğul için herhangi bir derviş tanımlaması yapılmadığı gibi zaviyeden de söz edilmemiştir. 1500 tahririnde 6 neferden mürekkep kardeşlerin dışında başka bir nüfusa yer verilmemiştir (BOA.TT.d. 32, 180). 1518'de kardeşlerden ikisinin öldüğü anlaşılmakta, 4 kardeşten Yusuf veled-i Hüseyin Seydi zaviye şeyhi olarak görülmekte, diğer 6 nefer ise kardeşlerin çocukları olarak dikkat çekmektedir. Henüz bu dönemde de aile fertleri dışında reaya kaydı yoktur (BOA.TT.d. 455, 611). 1584'te mezraa köy statüsüne kavuşmuş, ancak en az yüz yıllık geçmişe sahip bir mezraa-zaviye etrafındaki oluşum beklenildiği gibi büyük bir köye dönüşmemiş, yüzyılın başlarındaki nüfusun da gerisine düşmüştür. Ayrıca zaviye, şeyh ve dervişlerden de söz edilmemiştir (TKGM.TT.d. 131, 123a). Bu dönemde kayıtlı 5 nefer her ne kadar reaya statüsüyle yazılmışlarsa da isimlerindeki benzerliklerden hareketle aynı ailenin çocukları oldukları rahatlıkla söylenebilir. Zaviyenin işlevsiz hale gelmesiyle dervişlik ve muafiyetler son bulduğu gibi mezraa/köyün gelirleri de timara kaydırılmıştır.

2.10. Hacı Enbiya Dede köyü

16. yüzyılın başlarında Aksaray sancağına bağlı Koçhisar kazası bünyesinde şehir merkezi ve Hacı Enbiya köyü dışında herhangi bir yerleşim birimi bulunmamaktadır. Asrın sonlarına doğru kaza genelindeki aşiretlerin yerleşik hayata geçmesiyle köy sayısı 111'e ulaşmaktadır (Yörük, 2019, 110). Köy günümüzde Koçhisar şehrinin aynı adla anılan bir mahallesine dönüşmüş, zaviye yıkılmış, fakat türbe restore edilerek ayağa kaldırılmış ve ziyarete açılmıştır. Yerleşmenin vergi gelirleri buradaki zaviyeye vakfedilmiş, dönemin hükümdarı Karamanoğlu İbrahim Bey de onaylamıştır. Önce köy mü oluştu yoksa zaviye mi inşa edildi sorusu, yerleşmenin Hacı Enbiya Dede adıyla anılmasından hareketle evvela zaviyenin yapıldığı şeklinde cevaplandırılabilir. Yine köyün şer'i ve örfi vergilerinin tamamının serbestiyet üzere zaviyeye hasredilmesi (BOA.TT.d. 46, 65; BOA.TT.d. 455, 646; Kahraman, 2019, 265) mülkiyet haklarını gündeme getirmekte, mülkiyetten vakfa dönüşümü çağrıştırmaktadır. Vakıf kurucusunun adı zikredilmese de köy, zaviye ve vakfın Enbiya Dede tarafından tesis edildiği çıkarımını yapmak pekâlâ mümkündür. 1584'te zaviye gelirlerine müdahale edilmiş, şer'i vergiler vakfa, örfi vergiler ise timara aktarılmıştır (TKGM.TT.d. 131, 132a). 1500'de zaviyenin başındaki Baba Şeyh Abdullah veled-i Ramazan dışında köydeki 14 neferden hiçbiri zaviye ile ilişkilendirilmemiştir. 1518'de yine aynı kişi şeyh iken nefer sayısı 21'e, 1584'te ise 24'e çıkmış, şeyh Maksud veled-i Enbiya zaviye şeyhi olarak anılmıştır. Yüzyılın başından itibaren şeyh dışında derviş, zaviyedar ve hizmetkar gibi görevlilere yer verilmemiştir.

Aksaray şehir merkezinde ve kırsalında çok sayıda şeyh-derviş topluluğu ile zaviyeler (Yörük, 2019, 248-253, 263) olmasına rağmen bunlar ilgili mahalle ve köylerin oluşumunda değil de sonradan kurulduklarından, Koçhisar'da ise Ömer Abdal ve Şeyh Resül Paşa zaviyeleri, dervişleri ve vakıfları etrafında henüz köyler teşekkül etmediğinden inceleme kapsamına alınmamışlardır (Kahraman, 2019, 266).

Bulgular

Zaviye-köy oluşumlarının gelişim seyirleri birbirinden farklılaşmış, Borucu, Hisarcık ve Ömer Salar köyleri neredeyse aynı kalırken Ofllağı, Hacıb, Alaca ve

Finase köyleri ise nüfus çekerek büyük yerleşmelere dönüşebilmişlerdir.

Herhangi bir tasavvufi meşrebe mensup dervişlerin bir şeyh önderliğinde ibadet, ayin ve zikir yaptıkları yer olarak tanımlanan tekkenin küçüğüne zaviye denilmektedir (Kara, 2011, 368; Ocak, 1978, 249). Her iki terim aynı anlamlara gelmelerine ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmalarına rağmen incelemeye konu olan köylerdeki zaviyeler için henüz tekke ifadesine yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir.

Şeyh ve dervişlerin isimlerindeki abdal, baba, dede gibi unvanların yanında hoca, fakih unvanlarının bulunması Alevilik, Bektaşilik ve Sünnilik eğilimlerine yönelik çıkarımlar açısından önemlidir. Zira hoca, fakih unvanları genellikle Sünnilikle ilişkilendirilirken (Şahin, 2017, 31) diğerleri her iki kesimde de görülebilmektedir. Nitekim Çorum'daki Piri Baba Tekkesi özelinde yaşanan iktidar mücadelesinde Bektaşî çevreler abdal ve dede unvanlarının sadece kendilerine mahsus olduğuna dair bir argüman geliştirseler de merkezi yönetim tarafından kabul görmediği (Işık, 2017, 136-144) gibi aynı unvanlarla çok sayıda Sünni meşrep şeyh ve tekkenin varlığı da bilinmektedir.

Dervişlerin Alaca köyü örneğinde olduğu gibi resmi kayıtlara yansıyan herhangi bir zaviye olmadan da örgütlenebildikleri ve köy oluşumlarına öncülük edebildiklerini söylemek mümkünse de ibadet, zikir, eğitim ve ritüellerini gerçekleştirdikleri bir mekânın varlığını da kabul etmek gerekir.

Zaviyeler, üzerinde kuruldukları mezraların köye dönüşme sürecinde ilk yerleşme merkezlerini oluşturmuşlardır. İlk sakinler doğal olarak şeyh ailesidir. Başta zaviye şeyhi olmak üzere bütün aile fertlerinin köylü gibi çalıştığı, toprak tuttuğu, raiyyet vergisine muhatap kıldıkları, vergi muafiyetlerinin “*dervîşân-ı zâviye*” ve “*hizmetkarân-ı zâviye*” gibi tanımlamalarla birlikte verildiği görülmektedir. Bu husus daha çok mezraa-zaviye aşamasında ortaya çıkmakta, köy-zaviye sürecinde ise muafiyetlerin alanı genişlemektedir. Zaviyelerin işlevlerini yitirmesiyle bunlara ait vakıf gelirlerinin timara aktarıldığı gözlemlenebilmektedir.

Devletin, boş toprakların işlenmesi ve yerleşime kazandırılmasıyla, toprak üzerindeki nüfus baskısını azaltmak, nüfusu verimli ve dengeli bir şekilde kullanmak, üretimi arttırmak, pazara mal arzını sağlamak, kitlelerin iâşesini temin etmek ve bu üretim faaliyetlerinden gelir sağlamak gibi beklentiler içinde olduğu açıktır. İskân siyasetiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek bu hususların bir kısmının şeyh ve dervişlere tanınan kısmı imtiyazların sağladığı motivasyonla büyük oranda karşılandığı ifade edilebilir.

Zaviyeler genellikle kurucu şeyh-derviş aileleriyle anılmakta sonraki zaviye şeyhleri de ilk şeyhin soyuna dayanmaktadır. Bunda zaviye-vakıf birlikteliği de önemli bir rol oynamaktadır. Zaviyeler vakıf gelirleriyle faaliyetlerini yürüttüğünden vakıflar da genellikle evlatlık olarak kurulduğundan zaviye şeyhinin aynı aileden olması kaçınılmazdır. Bu durum, soyun kesilmesi, şeyhin usulsüzlüklerinin ortaya çıkması, zaviyenin vakıf gelirlerine yönelik rant mücadeleleri neticesinde aile içinden veya dışından yapılan müdahalelerle değişebilirdi (Işık, 2017).

Ata, baba, dede, abdal, ahi, fakih unvanlı şeyh ve dervişlerin dışında yerel elitlerin de kendi yurt-mülk toprakları üzerinde zaviye bina edip idaresini ve işleyişini saygı duydukları şeyhlere bıraktıkları vakidir. Zaviye her ne kadar kurucu elitin adıyla anılsa da şeyhlik, zaviyeye şeyh atanan kişinin soyu üzerinden yürümekte, vakıf gelirlerini de dolaylı olarak zaviye şeyhi tasarruf etmektedir.

Zaviyeler etrafına gelip yerleşecek kişiler için iki farklı yöntem takip edilmiştir: Bunlardan ilki kimsenin yazılı raiyyeti olmayan kişileri teşvik maksadıyla rüsum

ve avarız vergilerinden muafiyet, diğeri ise kendi haline bırakmaktır. Yerel elitlerin öncülük ettikleri ve destekledikleri oluşumlarda daha çok birinci, şeyh-dervişlerin kurucu rol oynadıkları örneklerde ise ikinci yol tercih edilmiş gibidir.

Bey, paşa, dizdar, ağa, aşiret reisi, şeyh, mevlana, ahi, fakih unvanlı ümera ve ulema kökenli yerel elitlere, mülkler vererek boş arazileri iskana ve üretime açma geleneği Selçuklularla başlayıp Karamanoğulları ve Osmanlılarla devam ettiği bilinmektedir (Aköz, 2024, 5-8). Dervişlerin faaliyet gösterdikleri bazı topraklardaki “*kadım yurdu*”, “*kadım yurtlarıdır*” ifadeleri, bunların köklerini Karamanoğulları dönemine kadar götürmemize ve yaşadıkları dönemin yerel elitleri olduklarına dair çıkarımlar yapmamıza imkân vermektedir.

Şeyhlerin zaviye kurdukları mezraların genellikle kadim yurt ve mülkleri olduğu belirtilirken, bir kısmı için herhangi bir tanımlama yapılmamaktadır. Bu husus miri arazi-zaviye-mülk-vakıf, miri arazi-mülk(temlik-iştirah)-zaviye-vakıf şeklinde iki farklı zilyedi ve süreci karşımıza çıkarmaktadır.

Zaviyelerin her biri yolculara karşılıksız yeme-içme ve konaklama hizmeti sunduklarından hatırı sayılır bir gelire sahip olmaları beklenir. Bu gelirler miri araziden temlik yoluyla vakfa dönüştürülen mezraalar ve köyler ile bağ, bahçe, zemin, değirmen vs. gibi mülklerden oluşmuş, ayrıca dışarıdan yapılan bağışlarla desteklenmiştir. Şeyh ve dervişlerin bu tür vakıflar yoluyla güç ve nüfuzlarını arttırdıkları söylenebilir. Ne var ki orta ve küçük ölçekli mütevazı vakıf gelirlerine sahip olanların sayısı çok daha fazladır.

Başkent İstanbul’dan uzakta ve kırsalda yaşayan bu şeyh dervişlerin dönemin timar beyleri olan yerel elitler, taşra yöneticileri olan şehzadeler, padişahlar ve hanım sultanlarla olan sıcak ve samimi ilişkileri dikkate değerdir. Padişah emri ile zaviye yapılması, şehzadelerin mülk bağışlaması, yerel elitlerin zaviye kurarak mülk hibeleri, hanım sultanların bir zaviyenin tamiratıyla ilgilenerek vakıflarından buraya tahsisat ayırması derviş topluluklarıyla merkez-taşra yöneticileri arasındaki ilişkinin boyutunu göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Sonuç

16. yüzyıl Aksaray sancağı özelinde, dervişler öncülüğünde kurulan 10 köy incelemeye konu edildi. Bu köylerden bir kısmının yüzyıl öncesinde, bir kısmının başlarında, bir kısmının da son çeyreğinde kurulduğu, böylelikle yerleşme sürecinin devam ettiği tespit edildi. Yol ve yolculara (*ayende ve revende*) hizmetin bütün zaviyelerde belirtildiği, adeta zaviye olma şartının buna bağlandığı görülmektedir. Şehirden ve ana yol güzergahlarından uzak tali yollar ile ıssız, tenha, boş, kurak, ekinlik alanlar üzerindeki zaviyelerin, yol ve yolcuların emniyetini sağladıkları, böylelikle seyahat, nakliyat, ticaret, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırarak hareketliliği arttırdıkları söylenebilir.

Hacib, Hacı Enbiya, Borucu, Acıpınar, Oflağu köyleri halen aynı adlarla anılmaları nedeniyle arazideki yerleri tespit edilebilirken, Hisarcık, Kayacık, Finase ve Ömer Salar yakınlarında olduğu zikredilen köylerden, Alaca köyü ise günümüzdeki Salari Alaca köyü ile irtibatlandırılarak konumlandırılmıştır. Böylelikle zaviye ve köylerin genellikle Hasan Dağı ile Ekecik Dağı’nın eteklerine doğru yayıldığı gözlemlenmiştir.

Köylerin bir kısmı başlangıçtaki nüfus ve üretim değerlerini korurken, bazıları da sağlanan vergi muafiyetleri nedeniyle civardan gelen yeni yerleşimcilerle nüfusunu artırıp, yeni mülk bağışlarıyla gelirlerini yükseltebilmiş, böylelikle diğerlerinden

farklılaşmışlardır. Öyle ki bunlardan birinde Cuma namazı kılınabilecek bir caminin inşa edilmesi bile zaviye-köy oluşumunun başarısına işaret etmektedir.

Dervişlerin zaviye oluşumlarının ardından aldıkları vergi muafiyetleri, kendilerine yapılan gelir tahsisatları ve bağışlanan mülklerin vakıf olarak tesciliyle pozisyonlarının bir nevi resmiyet kazandığı, devletle patronaj ilişkileri tesis edilerek muti birer memur statüsüne dönüştükleri söylenebilir. Bunlardan Şeyh Turasan Dede'nin halifelerinden bahsedilmesi, Hasan Dede'nin de Kanuni ve Hürrem Sultan ile bağlantıları nedeniyle nüfuzlarının diğerlerine göre daha güçlü olduğu iddia edilebilir. Dervişlerin yöneticilerle olan ilişkilerini müntesip ve mürit ilişkisi yerine ibadet maksatlı dua ve himmet isteğine bağlamak daha doğru olur. Ayrıca bunlara yönelik ihsanları devlet ve toplum açısından son derece önemli işler yapan zümrelerin takdir edilmesi, kurumların da canlandırılması şeklinde düşünülmelidir.

Buna göre şeyhler bir toprak ünitesine zaviye yapıp önce temlik sonra vakfa dönüştürüp, kendilerine fayda sağlamak amacıyla zaviyeleri araç olarak mı kullandılar yoksa daha önce bir şekilde bağış veya satın alma yoluyla mülkiyetlerine geçirdikleri topraklar üzerinde bu tür binalar kurarak bir yandan meşrep ve inançlarının gereğini yaparken diğer yandan da saygınlık, nüfuz ve güç mü elde ettiler. Her iki türden örneklerle rastlamak mümkünse de incelememiz özelinde daha çok ikincisinin yaygınlığı açıktır.

Aynı derviş toplulukların içinde abdal, baba, dede, fakih, hoca gibi unvanların varlığı 16. yüzyıl Aksaray özelinde Sünni-Heteredoks ikileminin henüz belirginleşmediği veya söz konusu unvanların her iki kesim tarafından da kullanılabildiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, derviş topluluklarının tümünün isim ve unvanlarına bakılmadan doğrudan zaviye kurucularının ve şeyhlerin lakapları üzerinden yapılacak genellemelerin sıkıntılı sonuçlar doğurabileceği söylenebilir. Ayrıca dönemin tasavvufi zümrelerinin tarikat bağlantılarını ve dini eğilimlerini isimlere indirgeyerek bunlar üzerinden okumak yerine düşünce dünyalarına dair kaynaklardan hareketle yapılacak değerlendirmelerin daha sağlıklı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Mevcut verilerden hareketle Ofllağı (Tabduk) köyündeki Derviş Tabduk ile Yunus Emre'nin şeyhi Tabduk Emre arasında herhangi bir bağ kurulamamıştır. Yerel makamların bu tür tarihi şahsiyetleri kendi memleketleriyle özdeşleştirerek bir değer haline getirme çabalarını takdir etmekle birlikte tarihin çarpıtılması, yanlış bilginin yaygınlaşması gibi olumsuz sonuçlar doğuracağı da açıktır. Bu yüzden Tabduk köyündeki zaviye hakkında verilen bilgileri kabul etmemiz mümkün değildir.

Kaynaklar

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi: (BOA, AE.SSLM.III) 153, 9200.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Cevdet Evkaf (BOA.C..EV..) 262, 13368; 391, 19836; 54, 2669; 254, 12926.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri: (BOA, TT.d.) 32, 40, 46, 455, 1061.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri (TKGM.TT.d.) 131, 564, 565, 584
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Defterleri (VGM.VAD.) 1140; 1134; 1067; 1144; 1073.
- Aköz, Alaattin, "Orta Anadolu'da Erken Dönem Türk İskanında Mülkler", *JOMİSS*, 2/1, Haziran 2024, s. 1-17.

- Alandağı, Murat, “XVI. Yüzyılda Van, Muş ve Bitlis’te Zaviye Kökenli Köyler”, *ERDEM*, S.85, Aralık 2023, s. 1-38.
- Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi [(Osmanlı Tarihi (1285-1502))]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.
- Baltacı, Halil, “Ömer Lütfi Barkan’ın “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”i Üzerine Değerlendirmeler”, *Akademiar Dergisi*, S.6, 2019 (Haziran), s. 93-126.
- Barkan, Ömer Lütfi – Meriçli, Enver, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, TTK, Ankara 1988.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, s. 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 1953-1954, s. 209-237.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *Toplu Eserler I*, Gözlem Yay., İstanbul 1980, s. 249-280.
- Barkan, Ömer Lütfi, *İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar]*, haz. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Yay., İstanbul 2021.
- Bilge, Sadık Müfit, “Karaman Eyaleti’nin Tarihî Coğrafyası ve İdarî Taksimatı (XV.-XVIII. Yüzyıllar)”, *International Review of Turkish Studies*, 1/1, Spring 2011, s. 50-66.
- Erdoğan, M. Akif, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.4, 2000, s. 37-55.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 2012, s. 94-104.
- Giese, Friedrich “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu Meselesi”, *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derl. Oktay Özel- Mehmet Öz, İmge Yay., Ankara 2000, s. 149-175.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “XVI. Yüzyılda Karaman Eyâleti ve Larende (Karaman) Vakıf ve Müesseseleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, 1968, s. 29-38.
- Gümüşçü, Osman, *Türk İskân Sistemi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.
- Hüseyinlikioğlu, Ayşegül, *Karaman Beylerbeyliği’nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elâzığ 2008.
- Işık, Zekeriya, *Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2015.
- Işık, Zekeriya, *Tekkedeki İktidar Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2017.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İslam Ansiklopedisi*, C.10, MEB, İstanbul 1979, s. 353-416.
- Kahraman, Seyit Ali, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2009.
- Kara, Mustafa, “Tekke”, *İslam Ansiklopedisi*, C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011, s. 368-370.
- Karadeniz, Hasan Basri, “Karaman Sürgünleri (1467-1474)”, *Belleten*, LXXIX/284, 2015, s. 73-104.
- Kılıç, Orhan, “Karaman Eyaleti ve Paşa Sancağı Konya’nın Paşaları: 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Sistematik Bir Analiz”, *Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluşdan 19. Yüzyıla*, C.I, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2021, s. 495-532.

- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C.I-III, Fatih Matbaası, İstanbul 1974.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK, Ankara 1991.
- Langer, William L. – Blake, Robert P., “Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkapları”, *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derl. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Yay., Ankara 2000, s. 169-224.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ, [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.
- Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB, İstanbul 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler: Dinî Sosyal ve Kültürel Açısından Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, s. 247-269.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Ahilik ve Şeyh Edebali: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Tarihi Açısından Bir Sorgulama”, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yay., İstanbul 2016a, s. 13-22.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Din, 14.-17. Yüzyıllar”, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yay., İstanbul 2016b, s. 84-146.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Balkanlar'da İslam'ın ve Türk İskânının İlk Temsilcisi Sarı Saltık”, *Balkanlar'da İlk Müslüman Türk İskânının Öncüsü Sarı Saltuk'un Makamları*, S. Burhanettin Kapusuzsoğlu- Mevlüt Çam, Ötüken Yay., İstanbul 2018a, s.18-31.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Dede Garkın: Ortaçağ Anadolu'sunun Büyük Vefâî Garkinî Türkmen Şeyhi (13. Yüzyıl)”, *1240 Babaî Hareketi ve Dede Garkın*, ed. Ahmet Taşğın- M. Salih Erpolat- Sadullah Gülten, Önsöz Yay., İstanbul 2018b, s. 17-53.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yay., İstanbul 1990.
- Özcan, Altay Tayfun, *Türkiye'nin Doğuşu Anadolu'da Türk Egemenliğinin İlk Evresi ve Türkiye Adının Ortaya Çıkışı*, Ötüken Yay., İstanbul 2023.
- Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1992.
- Şahin, Haşim, “Fakihân-ı Rûm: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Fakihler”, *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, ed. Süleyman Kaya- Haşim Şahin, OSAMER Yay., İstanbul 2017, s. 27-52.
- Şahin, Haşim, “Tabduk Emre”, *İslam Ansiklopedisi*, C.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2011, s. 12-13.
- Şikârî, *Karamannâme [Zamanın kahramanı Karamanîler'in tarihi]*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoglu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yay., İstanbul 2005.
- Taşğın, Ahmet, *Dediği Sultan ve Menakıbı Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2013.
- Turgut, Vedat, “Bab-Seb'a/Yedi Kapı: Devlet-i Âlîyye'nin ve Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluşunda Tasavvufî Zümreler”, *Beylik'ten Cihan Devleti'ne Osmanlılar*, V. 2, TUBA Yay., Ankara 2024, s. 203-286.
- Ulu, Mahmut, “Tapduk Emre”, <https://e-sehir.aksaray.edu.tr/2023/07/06/tapduk-emre/>. Erişim Tarihi: 22.01.2025.
- Uzluk, F. Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1958.
- Yörük, Doğan, “Konya Çevresinde Kolonizatör Dervişler (XV-XVI. Yüzyıl)”, *Konya Araştırmaları Göç ve İskân*, ed.Alattin Aköz- Doğan Yörük, Palet Yay., Konya 2017, s. 109-144.
- Yörük, Doğan, “XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, 2008, s. 665-684.
- Yörük, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Aksaray Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., Ankara 2019.

Extended Abstract

This study focuses on the villages established under the leadership of dervishes in the Aksaray district of the Karaman province, while the activities of dervishes who later arrived and established *zawiyas* were not considered. To trace the formation and development processes of dervish-*zawiye*-centered settlements, which were one of the tools of Ottoman settlement policies, *tahrir* and *waqf* (charitable endowments) registers were used as primary sources. The qualitative research method of document analysis was used.

The study aims to explore the characteristics of the villages that emerged around dervishes and their established *zawiyas*, the development trajectory of these villages, whether there were any determining factors for villages that grew or shrank, whether it is possible to form an opinion about the religious and mystical tendencies of dervishes based on the titles they held, the nature of the connections between central and provincial administrators, and the property relations in the lands where dervishes settled and established *zawiyas*.

In the 16th century Aksaray district, 10 villages established under the leadership of dervishes were examined. Some of these villages were established in the previous century, some in the early years, and some in the last quarter of the century, and they were generally located at the foothills of Hasan Dağı and Ekecik Dağı, suggesting that the settlement process was ongoing. It was observed that services for roads and travelers were indicated in all the *zawiyas*, almost as if the condition for being a *zawiya* was tied to this service.

While some of the villages maintained their initial population and production values, others increased their population with new settlers coming from surrounding areas, taking advantage of tax exemptions, and increased their income through new land donations, thereby distinguishing themselves from others. In one of these villages, the construction of a mosque where the Friday prayer could be held indicated the success of the *zawiya*-village formation.

Two different methods were followed for those who came to settle around the *zawiyas*: the first involved exempting individuals who did not have written records from certain taxes and fees to encourage them, while the second left people to their own devices. In the settlements led and supported by local elites, the first method was more commonly employed, while in examples where sheikhs-dervishes played the founding role, the second method seemed to be preferred.

Did the dervishes use the *zawiyas* as a means to benefit themselves by establishing them on land units and turning them into *waqfs*, or did they build such structures on lands they had previously acquired through donations or purchases, fulfilling their mystical and religious obligations while also gaining prestige, influence, and power? Although both types of examples can be found, in the context of this study, the second type seems to be more widespread.

Zawiyas are generally associated with the founding sheikh-dervish families, and later sheikhs of the *zawiyas* are typically descended from the first sheikh. The union of *zawiya* and *waqf* plays an important role in this. Since *zawiyas* function through *waqf* revenues, and *waqfs* are usually established as legacies, it became inevitable for the sheikh of the *zawiya* to come from the same family.

The presence of titles such as *abdal*, *baba*, *dede*, *fakih*, and *hoca* within the same dervish communities indicates that, in the specific context of 16th-century Aksaray, the Sunni-Heterodox dichotomy had not yet become apparent, or these titles could be used by both groups. In this context, generalizations based solely on the titles of *zawiya* founders and sheikhs, without considering the names and titles of all the dervish communities, may lead to misleading conclusions. Moreover, rather than looking the connections of the era's mystical groups and their religious tendencies through their names, evaluations based on sources reflecting their intellectual worlds would likely provide more accurate results.

After the formation of the *zawiyas*, dervishes gained tax exemptions, income allocations, and the registration of donated lands as *waqfs*, which gave their positions a degree of official status. With the establishment of patronage relationships with the state, they turned into obedient civil servants. For instance, it can be argued that the influence of Sheikh Turasan Dede's disciples and Hasan Dede's connections with the ruling Padishah and Hürrem Sultan

made their influence stronger than others. The charitable acts directed toward these dervishes, who held great influence and authority among the public, should be considered as a way to recognize and appreciate groups that contributed to the integration between the state and society, with the revitalization of the institutions they operated, such as the zawiya.